

Rowen's biografie van Johan de Witt

RECENSIEARTIKEL DOOR J.C. BOOGMAN

Herbert H. Rowen, *John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625-1672* (Princeton: Princeton University Press, 1978, 949 blz., \$40,—).

Voorzover er in het buitenland belangstelling bestaat voor de Nederlandse geschiedenis is die, wanneer we de koloniale historie buiten beschouwing laten, vooral gericht op de Opstand en de glorieuze zeventiende eeuw. Ook in school- en handboeken pleegt men daar aan die twee perioden nogal wat aandacht te besteden. Wij kunnen dan ook veilig constateren dat er in de kring van buitenlandse geïnteresseerden in de (Europese en Nederlandse) geschiedenis van de zeventiende eeuw reeds lang behoefte bestond aan een monografie over De Witt en zijn tijd in een voor hen toegankelijke taal. Tot dusverre moesten de Engels- en Franstaligen zich behelpen met de nu geheel verouderde, bijna honderd jaar geleden verschenen werken van Geddes en Lefèvre-Pontalis. In het Duits werd enige decennia later de vertaling van Japikse's biografie gepubliceerd. Buiten het Duitse taalgebied is daar echter nauwelijks notitie van genomen. Bij al de onmiskenbare kwaliteiten die wij Japikse's boek dienen toe te kennen, laat het bovendien nogal wat legitieme (mij althans legitiem voorkomende) wensen on vervuld. In de in 1968 verschenen Engelse uitgave van Geyl's *Oranje en Stuart* konden de buitenlandse geïnteresseerden ook heel wat gegevens en treffende beschouwingen over De Witt aantreffen, maar in de behoefte aan een volledige moderne biografie werd ook door Geyl's boek natuurlijk niet voorzien. Het lijdt dan ook geen enkele twijfel dat de verschijning van een uitvoerige moderne monografie over De Witt en zijn tijd als die van de Amerikaanse historicus Herbert H. Rowen juist in internationaal historiografisch perspectief als een opmerkelijke gebeurtenis kan worden beschouwd.

Natuurlijk is ook het Nederlandse historische wereldje gebaat bij een modern synthetisch werk over de periode-De Witt. Voor het vaderlandse historische gilde kan het dan ook niet bepaald vleiend worden geacht dat een serieuze poging in die richting door een buitenlander werd ondernomen. Het mag dan waarschijnlijk wel waar zijn dat een Amerikaans universitair docent heel wat minder tijd en energie behoeft te steken in vergaderingen en organisatorische beslommeringen dan zijn Nederlandse collega, toch zal geen zinnig Nederlands historicus durven beweren dat het testimonium paupertatis in dit geval door zo'n excuus zijn geldigheid verliest.

Reeds bij een vluchtig doornemen van Rowen's boek wordt het de lezer aldra duidelijk dat hij hier te maken heeft met een allerindrukwekkendste arbeidsprestatie. Noeste, gezette studie gedurende enige tientallen jaren ligt inderdaad ten grondslag aan dit werk van 948 bladzijden. Reeds in 1954 verscheen in de *Journal of Modern History* Rowen's studie over 'John de Witt and the Triple Alliance', later in de jaren vijftig nog gevolgd door een

bronnenpublicatie (door Geyl gestimuleerd) en een monografie over de ambassade van Pomponne in Den Haag in de jaren 1669-1671¹.

Een man als Rowen, begiftigd met zo'n formidabele werklust en werkkraft, moet het ongetwijfeld als een onvergeeflijke lichtzinnigheid hebben beschouwd als hij zich wat het voornaamste bronnenmateriaal betreft in hoofdzaak zou hebben beperkt tot het bestuderen van de vele reeds gepubliceerde delen brieven van en aan de Witt, al mocht het bij voorbaat dan al vrijwel vaststaan dat de uitgevers van die korrespondentie zich niet veel belangrijks hadden laten ontgaan. Naast heel wat andere archivalia heeft deze biograaf dus ook de gehele De Witt-korrespondentie, in handschrift aanwezig in het archief van de Staten van Holland, grondig doorgeploegd. En waarlijk, een enkele maal heeft dat naarstige spuurwerk nog wat opgeleverd ook.

De literatuurlijst is natuurlijk van een imposante omvang. Ook tientallen oude, soms heel oude en daardoor goeddeels door latere publikaties achterhaalde detailstudies worden gewetensvol vermeld. In het licht van zulk een bijna pijnlijke nauwgezetheid doet het dan echter wat vreemd aan in de bibliografie enige niet onbelangrijke lacunes te moeten constateren. Hadden monografieën als M. van Leeuwen's dissertatie over *Het leven van Pieter de Groot* (Utrecht, 1917), M. Th. Uit den Boogaard's dissertatie over *De gereformeerden en Oranje tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk* (Groningen, Djakarta, 1955) en de zo belangrijke studie van J.E. Elias over *De Tweede Engelse Oorlog als het keerpunt in onze betrekkingen met Engeland*² op Rowen's literatuurlijst mogen ontbreken?

Meer nog betreurt ik het dat de auteur zich enige publikaties van meer algemene aard blijkbaar heeft laten ontgaan, studies die 'structurele' aspecten centraal stellen en die mijns inziens onmisbaar zijn als wij het 'toneel' waarop een man als De Witt zijn rol, zijn hoofdrol, speelde, goed willen leren kennen. Ik denk daarbij allereerst aan Huizinga's schitterende recensie-artikel over Japikse's biografie van De Witt³, een fundamenteel stuk waar ik tientallen braaf-ordentelijke detailstudies bij wijze van spreken graag voor cadeau geef. Voorts wil ik nog wijzen op publikaties als H.A. Enno van Gelder's *Vrijheid en onvrijheid in de Republiek* (Haarlem, 1947) en *Getemperde vrijheid* (Groningen, 1972), E.H. Kossmann's Londense oratie⁴, D.J. Koorda's 'The Ruling Classes in Holland in the Seventeenth Century'⁵, J.W. Smit's 'The Netherlands and Europe in the Seventeenth and Eighteenth Centuries'⁶, H. Wansink's *Politieke wetenschappen aan de Leidse universiteit*

1. *Pomponne's 'Relation de mon ambassade en Hollande' 1669-1671* (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, 4de serie, II; Utrecht, 1955); *The Ambassador Prepares for War: The Dutch Embassy of Arnauld de Pomponne, 1669-1671* (Den Haag, 1957). – Voor latere publikaties van Rowen van belang voor de geschiedenis van De Witt verwijs ik naar de bibliografie in zijn De Witt-biografie.

2. Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, XXIX, 5 (Amsterdam, 1930).

3. J. Huizinga, 'Een nieuw boek over Jan de Witt', *De Gids*, LXXX (1916). Ook in *Verzamelde Werken*, II (Haarlem, 1948) 74-85.

4. E.H. Kossmann, *In Praise of the Dutch Republic: Some Seventeenth Century Attitudes* (Londen, 1963).

5. Verschenen in J.S. Bromley en E.H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands*, II (Groningen, 1964). De Nederlandse versie van deze studie verscheen in *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag, 1975).

6. Verschenen in J.S. Bromley en E.H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands in Europe and Asia* (Londen, 1968).

1575-1650 (Utrechtse dissertatie, 1975) alsmede diens 'Holland and Six Allies'⁷ en ondergetekendes 'Die holländische Tradition in der niederländischen Geschichte'⁸. Ook enkele titels van boeken over belangrijke concepties als 'bonum publicum' en 'raison d'état' zouden op Rowen's literatuurlijst niet hebben misstaan. Ik denk hier met name aan J.A.W. Gunn, *Politics and the Public Interest in the Seventeenth Century* (Londen, Toronto, 1969), Felix Raab, *The English Face of Machiavelli. A Changing Interpretation 1500-1700* (Londen, 1964) en Roman Schnur, ed., *Staatsräson. Studien zur Geschichte eines politischen Begriffs* (Berlijn, 1975).

Met een opsomming van titels als hierboven gegeven stelt een recensent zich ongetwijfeld bloot aan de verdenking van schoolmeesterachtige betweterigheid. Ook in dit, mijn geval zal die verdenking wel niet geheel en al ongegrond zijn. Ik wil daar echter toch wel aan toevoegen dat de door mij gesignaleerde lacunes schijnen te wijzen in de richting van een onmiskenbare voorkeur bij Rowen voor met name diplomatieke en politieke feitelijkheden en evenementen, bij voorkeur gebaseerd op archivalia, boven een meer generaliserende beschouwingswijze die mikt op inzicht in 'structuren', of beter gezegd in min of meer 'ideaal-typische' figuraties (om Max Weber en Norbert Elias eens broederlijk samen te laten opdraven).

Rowen's boek heeft stellig kwaliteiten. Daar is om te beginnen het kardinale feit dat hij De Witt steeds eerlijk en onbevooroordeeld tegemoet treedt en er van heldenverering, waar zoveel biografen zich aan bezondigen, bij hem geen zweem valt te bespeuren. Aan de in het voorwoord gestelde eis – 'A life account worthy of De Witt must be founded ultimately on honesty of judgment' – heeft hij zelf zeker volledig voldaan. Zijn grote werk kan trouwens niet alleen als eerlijk maar ook als door de bank genomen betrouwbaar worden gekwalificeerd. Deze deugd is overigens begrijpelijk genoeg. Het boek is immers geschreven door een even serieus als consciëntieus historicus die beschikt over een grote en tevens grondige kennis van zaken zowel op het stuk van de algemeen-Europese situatie als op dat van de ingewikkelde Nederlandse verhoudingen. Dat zelfs een zo degelijk geleerde als Rowen wel eens een steekje heeft laten vallen, kunnen we alleen maar menselijk achten in een bestek van bijna 950 bladzijden⁹.

7. Verschenen in J.S. Bromley en E.H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands, IV, Metropolis, Dominion and Province* (Den Haag, 1971). In Nederlandse vertaling verschenen in *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag, 1975).

8. Gepubliceerd in *Westfälische Forschungen*, XV (1962), later in *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag, 1975).

9. Zo meent Rowen (127) dat het geschatte vermogen van De Witt (f 600.000) met de factor 10 vermenigvuldigd moet worden om de huidige waarde ervan aan te geven. Naar mij dunkt zou een vermenigvuldigingsfactor 20 hier beter op zijn plaats zijn dan Rowen's 'multiplier of ten'. De bewering dat de raadpensionaris 'recorded the debate' in de Staten van Holland (137) lijkt mij niet juist. – Er werd niet gerekend in 'shillings' en 'stivers', maar in stuivers en penningen (183). – Nogal onbevredigend het relaas over de zeeslag in de Sont (nov. 1658). De indruk wordt gewekt dat Van Wassenaer Obdam er een nederlaag leed (323). Het was echter een belangrijke strategische overwinning voor de Nederlanders, die leidde tot het ontzet van Kopenhagen. De landing van De Ruyter op het eiland Fünen (najaar 1659) wordt ten onrechte niet vermeld. Japikse's relaas over de Noordse aangelegenheden acht ik ook vanwege diens commentaar op het 'Haagse Concert' van 1658 bepaald superieur aan dat van Rowen. – P. de la Court's befaamde eiland-project omvatte naast Holland niet Zeeland, maar Utrecht (392, 397). – Rowen's beschouwing over de sociale positie van de predikanten (421) is verouderd en in elk geval veel te ongenueanceerd: 'only the least and poorest of men studied to be pre-

Elke lezer van dit boek zal al heel spoedig tot de conclusie komen dat de schrijver vaak, te vaak, wel heel lang van stof is. De talloze zetten en tegenzetten van De Witt en zijn medespelers en tegenstanders, hun voorstellen, tegenvoorstellen en vooral niet te vergeten de compromissen ('temperamenten') zonder tal, die zo'n essentieel aspect vormden van het staatsbestel van de Republiek, dit alles wordt doorgaans op de voet gevolgd en minutieus beschreven aan de hand van het beschikbare, soms overvloedige bronnenmateriaal. Door zijn te kroniekachtige wijze van behandeling stelt deze schrijver het geduld van zijn lezers beslist op een te zware proef. Japikse, zijn Nederlandse voorganger, heeft op dit niet onbelangrijke punt stellig veel beter maat weten te houden. Een Engelse recensent slaakte dan ook de verzuchting: 'Many of his pages are thus as flat as the polders, especially as he must pursue the labyrinthine tracks of a master negotiator...'¹⁰.

De monotonie van het al te uitvoerige feitenrelaas wordt gelukkig wel enige malen onderbroken door enkele hoofdstukken waarin specifieke onderwerpen meer synthetisch en systematisch worden behandeld, zoals 'The Craft of Politics', 'The Manager of State Finances', 'The Anomalous Republican', 'The Unphilosophical Cartesian' en 'Life in The Hague'. Deze hoofdstukken bevatten heel wat waardevols (vooral het stuk over De Witt en het cartesianisme vind ik bijzonder geslaagd), maar de leesbaarheid van het overigens goed geschreven boek als geheel, dat tenslotte 41 hoofdstukken telt, wordt er toch niet door gered.

Dit werk is bij uitstek een boek voor historici: gildebroeders uit heel de wereld zullen met het in deze 'Fundgrube' zo rijkelijk opgetaste feitenmateriaal ongetwijfeld hun voordeel kunnen doen. Zij zullen het overigens wel betreuren dat de auteur zijn boek niet voorzien heeft van een beredeneerd register van personen en zaken. Als wij bijvoorbeeld 'States General' in het register opslaan worden we met een kluitje van (als ik goed geteld heb) zo'n 232 kale cijfertjes in het riet gestuurd.

chers'. Jammer genoeg heeft hij blijkbaar geen kennis meer kunnen nemen van G. Groenhuis' dissertatie *De Predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Vereenigde Nederlanden voor ± 1700* (Groningen, 1977). – Naar aanleiding van het bekende conflict in Utrecht in 1660 tussen de magistraat en calvinistische predikanten merkt Rowen op (428 noot 32) dat het ging om 'property, which had been the possession of the Cathedral canons before their dispossession during the Revolt, and had been assigned for the support of Calvinist clergy afterwards'. Dat laatste was nu juist niet geschied, maar was een eis van de precieze calvinisten. – Op bladzijde 156 wordt gesproken van 'Zeeland, which was Holland's closest "ally" (fellow member of the Union of Utrecht)'. Hierbij dient niet zozeer gedacht te worden aan de unie van Utrecht als wel aan de zeer 'nauwe' unie van 1576, waardoor de twee gewesten in menig opzicht tot een staat waren samengesmolten (wat overigens later weer ongedaan werd gemaakt). – Met 'wat harts in 't lijff' (568) wordt bedoeld moed, zelfvertrouwen, niet 'a thrust to the body'. Ook 'pious regents' (vroome Regenten) lijkt me niet juist (388). – Het conflict tussen Amsterdam en De Witt omstreeks 1670 wordt door Rowen nog te veel bekeken vanuit het gezichtspunt van de verouderde twee partijen-conceptie. Aanvechtbaar lijkt mij bijvoorbeeld de bewering (732) dat Van Beuningen in de zomer van 1570 de partij van Oranje had gekozen. Vergelijk M.A.M. Franken, *Coenraad van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de jaren 1667-1684* (Groningen, 1966) 69, 70. – Weinig bevredigend de voorstelling van zaken betreffende de benoeming van de prins van Oranje tot kapitein-generaal in februari 1672. De prins werd wel degelijk benoemd tot kapitein-generaal voor één veldtocht. Rowen spreekt echter van 'abandonning the principle of a limited appointment' (808). Japikse's heldere uiteenzetting is ook op dit punt te prefereren. – Zie voorts ook hierna noot 13.

10. J.S. Bromley, 'The Rise and Fall of the Dutch Republic', *The Historical Journal*, XXII (1979) 991.

Het beeld van De Witt als staatsman en als mens dat uit Rowen's boek voor ons oprijst, stemt in het algemeen overeen met de gangbare voorstelling. In één hoofdstuk, met de sprekende titel 'The Anomalous Republican', worden we echter geconfronteerd met een zienswijze die nogal afwijkt van de traditionele. Is De Witt 'in the historical memory of the Dutch nation... the very model of the republican statesman' (380), bij nader toezien valt daar volgens Rowen nogal wat op af te dingen en was het met het republicanisme van de raadpensionaris in feite maar pover gesteld. In dit verband wijst hij op de fameuze 'Deductie' van 1654 waarin volgens hem niets te vinden is 'that is distinctly and distinctively republican. There is in it no commitment to the belief that republicanism is an inherently superior form of government' (389). Er is dan ook geen sprake van dat De Witt zijn buitenlands beleid liet beïnvloeden door een universele republikeinse ideologie.

Ten aanzien van dat laatste punt heeft Rowen ongetwijfeld volkomen gelijk. Als richtsnoer van zijn buitenlands beleid gold voor De Witt alleen het 'rechte en ware interest van Staet', dat wil zeggen de 'raison d'état'. Zo stond hij geheel afwijzend tegenover een plan dat Willem Boreel, ambassadeur te Parijs, eind december 1663 met veel verve op het tapijt bracht. De Witt vond Boreel's plan van een drievoudig verbond tussen de belangrijkste republieken (Venetië, de Verenigde Provinciën en het Zwitserse Eedgenootschap) sympathiek en niet oninteressant, maar wel in hoge mate onrealistisch. Ter bereiking van het verheven doel (de handhaving van de vrede en de status quo in Europa) achtte hij een defensieve alliantie met de grote mogendheden Frankrijk en Engeland veeleer het aangewezen middel¹¹. Als realistisch 'raison d'état'-politicus en als conservatief pragmaticus moest De Witt uiteraard uitgaan van de gegeven situatie en die kwam er onder andere op neer dat het Europa waarin hij de belangen van de Republiek veilig diende te stellen in feite een monarchaal Europa was. Voor het voeren van een beleid dat het ware interest van staat tot leidraad had, achtte hij het volkomen accepteren van dit kardinale feit een beslist noodzakelijke voorwaarde.

Maar dit alles neemt niet weg dat er geen afdoende reden is om te twijfelen aan De Witt's oprechte republikeinse gezindheid. Hoe Rowen kan menen dat zulks niet onverbloemd tot uiting komt in de 'Deductie', is mij een raadsel. Wordt ons in dat befaamde stuk bijvoorbeeld niet voorgehouden dat vorsten 'hare particuliere interessen [hebben], van d'interessen van den Staet discreperende, ja somwijlen ook 't gemeene beste contrariërende'? Daartegenover hebben 'alle vroomme Regenten 't gemeene beste boven al' op het oog en houden zij 'den welstand van 't Volk voor de opperste Wet'. De Witt was dan ook van mening dat het beleid van een goede (dat wil zeggen een aristocratische) republiek in de regel consequenter en vooral consistenter was dan dat van een monarchie, waar alles in laatste instantie afhing van de wil, die nogal eens tot luimen placht te degenereren, van één individu. Tegenover de Franse ambassadeur d'Estrades en later ook tegenover de Engelse ambassadeur Temple heeft de raadpensionaris aan deze opinie nogal onverholven uiting gegeven¹².

11. Vergelijk J.C. Boogman, 'De raison d'état-politicus Johan de Witt', *BMGN*, XC (1975) 393; of *idem*, *Van spel en spelers. Verspreide opstellen* (Den Haag, 1982) 176.

12. *Ibidem*, 390 vlg. (1975); 173 vlg. (1982).

Rowen geeft ook niet onduidelijk te verstaan dat De Witt in de laatste levensjaren die hem beschoren waren tegenover de jonge prins van Oranje een te intransigente houding heeft aangenomen (807). Heeft hij daarbij wel voldoende beseft dat de Hollandse 'minister' de dynastieke Oranje-Stuart connectie een immens gevaar achtte voor de Staat en wel in het bijzonder voor Holland en de levensbelangen van dat gewest? Het lijkt me trouwens ook niet onwaarschijnlijk dat Rowen's scepsis tegenover de republikeinse overtuiging van De Witt hier op de achtergrond mee in het spel is geweest: een pragmatisch politicus die het met zijn politiek-ideologische opvattingen zo nauw niet nam¹³, diende in een crisissituatie in geen geval een doctrinair anti-orangistisch standpunt in te nemen.

Rowen's zienswijze doet mij haast als vanzelf de kwintessens van Huizinga's Gidsartikel over Japikse's boek over De Witt voor de geest komen, een artikel dat evenzeer relevant kan worden geacht voor de recente Amerikaanse biografie. In dat prachtige stuk karakteriseert de Leidse hoogleraar De Witt als 'de door 't noodlot geroepen, verloren strijder' en daarin onderkent hij een element van wezenlijke tragiek waar biograaf Japikse geen oog voor had gehad. 'In die jaren', aldus Huizinga,

is het gebleken dat een staat in die eeuw op een vredelievende doch tevens krachtige welvaartspolitiek niet drijven kon. De noodzakelijkheid om mee te doen in den internationalen strijd om de macht verhief zich duister en dreigend. In die jaren is het gebleken, dat een zuivere Republiek (zuiver naar haar eigen aristocratische beginselen), ook al vond zij den voortreffelijksten man tot haar dienst gereed, in dien tijd niet kon bestaan... Het tragische in De Witt schijnt mij, dat hij een verloren strijd met volle kracht en ongeschokt vertrouwen opneemt en ten einde strijdt.

Al zou men kunnen opmerken dat Huizinga misschien enigermate heeft overdreven door zijn deterministische visie wat te zeer op de spits te drijven (zou De Witt ten onder zijn gegaan als bijvoorbeeld in Engeland een wat normaler vorst dan het buitenbeentje Karel II op de troon had gezeten?), dat neemt niet weg dat hij onmiskenbaar een wel zeer open oog heeft gehad voor een fundamentele tegenstelling van structurele aard, de tegenstelling namelijk tussen de 'dynastieke machtspolitiek' die in Europa volstrekt domineerde en de Hollandse 'welvaartspolitiek, die niet anders dan vredespolitiek kon zijn'. In het licht van die tegenstelling zou ik zelf de Nederlandse republiek willen karakteriseren als een even unieke als enzame vreemde eend in de bijt der grote mogendheden. In deze lijn voortredenerend zouden wij tevens tot de conclusie kunnen komen dat het door De Witt gevoerde beleid in veel opzichten te 'modern' is geweest voor de politieke praktijk van de zeventiende eeuw. Dat beleid stond namelijk geheel en al in het teken van de 'raison d'état', geïnterpreteerd in de 'moderne' zeventiende-eeuwse zin van het 'rechte en ware interest van

13. Rowen vertoont meer dan eens de neiging om De Witt en de Oranje-stadhouders over één kam te scheren. Zo schijnt hij van mening te zijn dat er op het stuk van patronage-praktijken in feite nauwelijks verschil was tussen de vroegere stadhouders en De Witt (156). Natuurlijk heeft deze zich op dit terrein niet onbetuigd gelaten: patronage-praktijken vormden nu eenmaal een essentieel onderdeel van heel het politieke bestel. Maar het gaat natuurlijk niet aan hem op dit punt op één lijn te stellen met de stadhouders. Uit hoofde van hun semi-monarchale positie hadden dezen het 'constitutionele' recht om op grote schaal te benoemen en te recomanderen. De Witt kon uiteraard alleen maar recomanderen. Daarbij diende hij bovendien met heel veel tact en uiterst omzichtig te werk te gaan teneinde de toonaangevende regenten, zijn 'meesters', die doorgaans hun eigen magen, vrienden en cliënten hadden die zij wensten te pousseren, niet voor het hoofd te stoten. Hij is er zich steeds terdege van bewust geweest 'hoe lichtelijk de Hollandtsche humeuren impressie vatten, van dat een Minister sigh te veel arroegeert, ende, gelijk men dan seght, de meester speelt'. Vergelijk Boogman, 'Raison d'état-politicus', 387 (1975); 170 (1982).

Staat', dat wil zeggen gebaseerd op de belangen, ook op de individuele belangen, van de burgers.

De 'raison d'état'-conceptie brengt mij op het buitenlands beleid van De Witt en Rowen's behandeling daarvan, waaraan ik tenslotte nog enige aandacht wil besteden. Op het voor De Witt zo belangrijke terrein van de buitenlandse politiek beweegt zijn Amerikaanse biograaf zich met groot gemak en deskundigheid en kennelijk ook met een zekere voorliefde. Maar dat neemt niet weg dat hij er mijns inziens toch niet in geslaagd is een duidelijk, consistent beeld te geven van De Witt als praktiserend politicus op dit gebied. Doorgaans toont hij ons een even scherpzinnig als nuchter-realistisch, onideologisch pragmatische die beslist niet van naïveteit kan worden beticht (736, 737), maar daar staan dan oordeelvelingen tegenover die daar slecht mee stroken, bijvoorbeeld een voor een staatsman nogal dodelijk verdicht als: 'His error was to think too well of his fellow statesmen in Europe' (255). Naar mijn stellige overtuiging slaat Rowen met zulk een oordeel de plank geheel mis: de raadpensionaris was geheel in overeenstemming met het zeventiende-eeuwse geestelijke klimaat een sceptisch realist die bepaald niet geneigd was zich over zijn medemensen (om over staatslieden maar niet te spreken) veel illusies te maken¹⁴.

Rowen's bewering omtrent De Witt's 'rejection of deliberate Machiavellianism' (254) lijkt me evenmin acceptabel. Meer dan eens heeft de Hollandse 'minister' zich bediend van politieke listen en trucs die beslist niet door de beugel van de burgerlijke moraal konden, wanneer hem dat uit een oogpunt van 'raison d'état' noodzakelijk leek. In mijn artikel over 'De raison d'état-politicus Johan de Witt' heb ik reeds gewezen op zijn onderhandelingen met D'Estrades in 1663 en 1664 over de kwestie van de Zuidelijke Nederlanden, die in dit opzicht sprekend illustratiemateriaal bieden. Het lijkt mijns inziens geen enkele twijfel dat De Witt om de onderhandelingen op gang te brengen gebruik heeft gemaakt van een puur verzinsel (hij zou bezoek hebben gehad van afgevaardigden van de Vlaamse steden, die hem gesproken hadden over de mogelijkheid van een opstand tegen het Spaanse bewind als inleiding tot de stichting van een onafhankelijke katholieke Zuidnederlandse republiek)¹⁵. Op grond van een redenering die mij niet plausibel lijkt, komt Rowen tot de conclusie dat De Witt wel degelijk bezoek heeft gehad van de Vlaamse afgevaardigden en dat er van machiavellistisch bedrog dus geen sprake kan zijn geweest (474).

In dit verband wil ik ook nog wijzen op de affaire betreffende het fameuze memorandum van De Witt, dat door hemzelf op 6 maart 1664 aan D'Estrades ter hand werd gesteld. Zoals ik al eens heb trachten aan te tonen kan ook deze affaire beschouwd worden als een nogal kras staaltje van machiavellistisch manipuleren, in dit geval gericht op het beïnvloeden van de Franse koning in de door De Witt gewenste zin met het oog op het dreigende conflict met Engeland¹⁶. Rowen heeft deze even interessante als intrigerende aangelegenheid blijkbaar over het hoofd gezien; voorzover ik heb kunnen nagaan wordt het befaamde memorandum van 1664 door hem zelfs niet genoemd.

14. *Ibidem*, 399 (1975); 181 (1982).

15. Ook Japikse spreekt van 'een verzinsel van De Witt, om D'Estrades aan het praten te krijgen'. N. Japikse, *Johan de Witt* (2de druk; Amsterdam, 1928) 176. – Geyl blijkt dezelfde mening te zijn toegedaan. P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*, II (Amsterdam-Antwerpen, 1949) 38.

16. Vergelijk Boogman, 'Raison d'état-politicus', 401-403 (1975); 183-185 (1982).

Naar het mij voorkomt zou Rowen tot een betere appreciatie van De Witt's buitenlands beleid zijn gekomen als hij diens 'raison d'état'-conceptie meer centraal had gesteld. Zo baseert hij zijn mening omtrent De Witt's 'rejection of deliberate Machiavellianism' vooral op de door de raadpensionaris geponeerde stelregel dat juist republieken altijd woord moesten houden, op straffe van ondergang, waarbij De Witt in het bijzonder doelde op: 'pacta sunt servanda'. De Witt's maxime was stellig verbazend goed in overeenstemming met essentiële Hollandse belangen, met andere woorden met de Hollandse 'raison d'état': een politiek, gericht op de handhaving en de bevordering van 'rust, vrede en commercie' was gebaat bij handhaving van de politieke status quo in Europa en die was uiteraard gediend met respect voor de regels van het volkenrecht. Rowen schijnt zich echter niet, of althans onvoldoende, gerealiseerd te hebben dat De Witt's stelregel machiavellistische manipulaties ten dienste van het 'interest van Staet' in de politieke praktijk van alledag beslist niet behoefde uit te sluiten.

Expliciet aandacht besteden aan de theorie en de praktijk van De Witt's 'raison d'état' politiek is, naar ik meen, tevens noodzakelijk om wezenlijk inzicht te krijgen in de achtergrond, de oorzaak als u wilt, van zijn tekortschieten als staatsman op het terrein van de internationale politiek. Concluderend zou ik willen opmerken dat De Witt een te orthodox, te consequent practicus is geweest van de 'raison d'état', vandaar dat hij te weinig oog heeft gehad voor persoonlijke, irrationele, ideologische gevoelens en aspiraties¹⁷. Bij Rowen is hier en daar zeker wel het een en ander te vinden dat wijst in deze richting, maar dat neemt niet weg dat hij, zoals ik hiervoor al opmerkte, aan De Witt's 'raison d'état'-conceptie toch niet die centrale plaats heeft ingeruimd die haar naar mijn stellige overtuiging toekomt.

Maar laat ik mijn beschouwingen over en naar aanleiding van Rowen's biografie beëindigen: ze zijn reeds tot een al te respectabele omvang uitgedijd. Hier kan overigens wel bij worden aangetekend dat het in dit geval om een wel heel dik boek gaat, geschreven bovendien door een auteur die er recht op heeft volstrekt 'au sérieux' te worden genomen en die daarom van een recensent het volle pond mag eisen.

Aan kritiek heb ik het niet laten ontbreken. Bij het nog eens overlezen van deze bespreking bekruipt mij zelfs de twijfel of ik niet in de fout ben vervallen die zoveel recensenten voor mij reeds hebben begaan, namelijk de misslag onvoldoende weerstand te hebben geboden aan de onwelvoeglijke neiging eigen opvattingen aan de lezer op te dringen. Het zij zo.

Tenslotte (wellicht ten overvloede) nog dit: op Rowen's grote werk mag dan nogal wat zijn aan te merken, het heeft stellig ook evidente kwaliteiten. Het is goed geschreven, het bevat enige fraaie hoofdstukken, het biedt met name de buitenlandse lezers een rijke schat aan doorgaans betrouwbare gegevens en bovenal munt het uit door een bewonderenswaardige 'honesty of judgment'.

17. *Ibidem*, 406 vlg. (1975); 188 vlg. (1982).

Wie schreef de *Gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte*? Enkele opmerkingen naar aanleiding van een recente heruitgave

R.M. DEKKER

In 1977 verscheen een fotografische herdruk van een bijna een eeuw geleden gepubliceerd boek: *Uit de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte, over de tweede helft der achttiende en het begin der negentiende eeuw; medegedeeld door Mr. H. v. A.*¹. De herdruk geschiedde met een toelichting van C.H.E. de Wit op de achterflap. Afgezien van een weinig kritische recensie van C.A. Tamse heeft de heruitgave nog weinig reacties opgeroepen². Ten onrechte, want het gaat om één curieus geschrift, dat in de bibliografie van De Buck genoemd wordt als een der weinige uitgegeven egodocumenten uit de decennia rond 1800³. Het boek verscheen oorspronkelijk in 1882 als de mémoires van iemand die geboren was in 1748 en stierf nà 1813, voortgezet door diens in 1791 geboren zoon en bewerkt door 'H. v. A.'. H. v. A. schrijft in zijn voorrede dat het hem niet moeilijk zou vallen zijn eigen mémoires eraan toe te voegen, maar dat hij vooralsnog daarvan af ziet. De *Gedenkschriften* waren echter zo'n groot succes, dat H. v. A. twee jaar later, in 1884, inderdaad zijn eigen mémoires publiceerde onder de titel *Herinneringen van vroeger en later leeftijd, en aan gedenkwaardige land- en tijdgenoten; ten vervolge op: 'Uit de Gedenkschriften etc.'*⁴.

Enkele vragen dringen zich op: Wie is de auteur van de *Gedenkschriften*, wie verschuilt zich achter de initialen 'H. v. A.' en welke is de relatie tussen beiden geweest? Met de vraag wie H. v. A. is, heeft De Wit zich herhaaldelijk bezig gehouden, achtereenvolgens in 1974, 1977 en 1980. In zijn in 1974 verschenen werk *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw* identificeerde De Wit H. v. A. als H. van Appeltern⁵. Hij beschouwde deze kennelijk als auteur en bewerker, omdat hij het heeft over: 'H. van Appeltern, die deze gebeurtenissen [het oproer in Den Haag in 1782] meemaakte'. De Wit deelt de lezer niet mee hoe hij tot deze conclusie kwam. Vermoedelijk baseerde hij zich op het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, waarin J.C. Ramaer mr. Jacob Hendrik graaf

1. *Uit de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte over de tweede helft der achttiende en het begin der negentiende eeuw; medegedeeld door Mr. H. v. A.* (Rotterdam, 1977; eerste druk: Tiel, 1882).

2. in: *Kleio*, XX (1979) 371-372.

3. H. de Buck, *Bibliografie der geschiedenis van Nederland* (Leiden, 1968) nrs. 2814 en 2815.

4. *Herinneringen van vroeger en later leeftijd, en aan gedenkwaardige land- en tijdgenoten; ten vervolge op: 'Uit de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte, over de tweede helft der 18e en begin der 19e eeuw'*, door Mr. H. v. A. (Tiel, 1884).

5. C.H.E. de Wit, *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw. Oligarchie en proletariaat* (Oirschot, 1974) 33.